

Kettős kötés

Latin-Amerika reprezentációi angol, francia,
illetve portugál és spanyol nyelvű enciklopédiákban*

Várhegyi Vera

„Spanyolországi útja során Alexandre Dumas azt mondta: »Afrika a Pireneusoknál kezdődik«. Mi azt mondhatjuk: »Dél-Amerika a Rio Grande del Norte folyónál kezdődik«”¹.

(James Bryce 1912: 11).

A regionális másságok megteremtésben alapvető szerepet kaptak azok a kíváncsi nyugat-európai utazók, akik naplóikban megörökítették a távoli népek furcsa viselkedésmódjait. Kevés olyan régió van, melynek reprezentációját alapvetően nem külső megfigyelők, hódítók és utazók képzetei alapján alkotjuk meg. Ez Latin-Amerika esetében sincs másképpen. A hódítások kezdetét kísérő és propagáló misztifikációs diskurzusok² nyitották azon szövegek sorát, melyek megteremtették a „Latin-Amerika” kategóriát. A 19. századtól megjelenő, amerikai kontinenst elemző természettudósok, politikusok (Humboldt, Bonpland, Darwin, James Bryce) leírásaikban már felhívják a figyelmet a mesztic lakosság kuriózumaira. A távolba utazó európaiak számára a fehér és az indián lakosság keveredése „roppant fontos pszichológiai és etnológiai problémákat vet fel” (Bryce 1912: 34). Leírásaikban a lakosság mindig valamilyen tanulmány tárgyaként vagy tréfás anekdota szerencsétlen alanyaként jelenik meg, sose mint egyenrangú partner.

A „bennszülött” Gabriel García Márquez már egészen más perspektívából látta; a korai misztifikációs diskurzusokat felelevenítve ír a „latin-amerikai valóságáról”³. Arról beszél, milyen nehéz ma a „latin-amerikai” művész feladata,

---

* Köszönet Melegh Attilának a munkámhoz nyújtott segítségért.

1 „As Alexandre Dumas said in writing of his journey to Spain: »Africa begins at the Pyrenees«. So we may say: »South America begins at the Rio Grande del Norte«”.

2 Latin-Amerika misztifikációs diskurzusairól lásd bővebben Pastor Bodmer (1992).

3 A „United Nations University” konferencia keretében 1977-ben megvalósult előadásról van szó.

mert egy olyan csodálatos világ veszi körül, melyet meghaladni – mint a többi kontinensen – nem lehet. Mondanivalóját megkapó mágikus-realista példákkal illusztrálja: a „conquistador”-ok döbbenetes áldozatok árán keresik az aranyvárosokat, disznófarokkal született emberek köszönőleveleit kapja a *Száz év magány* kiadása után, doktor Duvalier megöleti a fekete kutyákat, mert meggyőződött arról, hogy ellensége fekete kutyaként rejtőzik előle. García Marquez szerint a latin-amerikai valóság pusztá leírása is igen nehéz feladat, hiszen olyan szavak, mint pl. a „folyó”, „vihár”, egészen mást jelentenek az európainak, mint annak, aki megtapasztalta az Amazonas nagyságát, az ecuadori vihar erejét.

Sőt a latin-amerikaiak számára nemcsak a „mágikus valóság” közvetítése nehéz, hanem a különböző történelmi kötődések miatt a „benszülött” öndefiníciós kísérletek láthatólag nem is sikerülnek. Hernandez Montoya hasonlatával: „Ahányszor a latin-amerikaiak megnevezik a kontinenst, ahol élnek, hamleti monológba bonyolódnak, nem tudván, melyik szülőt szeressék, melyiket utálják... Névválasztásuk ugyanis, bármelyik nevet is használják, politikai elkötelezettséggel jár” (Hernandez Montoya 2000).

Úgy tűnik tehát, hogy Latin-Amerika még a latin-amerikaiak számára is bonyolult képlet a „külső” meghatározások sokaságában. Jelen tanulmány éppen ezért arra tesz kísérletet, hogy összevesse az angol, francia, spanyol és portugál nyelvű enciklopédiák Latin-Amerika-képét. Három szempontból érdekes a kutatás alapját adó szövegeket enciklopédiákból kölcsönözni. Egyrészt az enciklopédia a felvilágosodás öröksége, azé a felvilágosodásé, mely a regionális másságrepresentáció gyakorlatát is megteremtette. Larry Wolff *Inventing Eastern Europe* c. könyvében a „kelet-európai másság” megteremtését mutatja be azon nyugat-európai utazók leírásai alapján, akik a 18. század során a régióba látogattak. Másrészt az enciklopédia egy kanonizált tudást képviselő, önmagát objektívként feltüntető műfaj: a tudás teljes körének megjelenítését célozza, és szerzőjét „kivonja a szövegekből”⁴, hogy annak általános érvényét hitelesítse. Az enciklopédiában fellelhető másságkonstrukció a kulturális általánosításokat tudományos jellegű és objektív megállapításokká változtatja. Harmadrészt az enciklopédia felépítése, a tárgyszókötet megkönnyíti az elemzést: strukturalista hozzáállás szempontjából egy kifejezés – ami felfogható úgy, mint az enciklopédia szövegrendszerének egyik eleme – önmagában nem értelmezhető, csak a többi elemmel való viszonya függvényében. A tárgyszókötetek és a cikkstruktúra elhelyezik fogalomhálójukon a ’Latin-Amerika’ kifejezést, kijelölik a releváns lekövetési utakat, amelyek mentén, amelyekhez viszonyítva a fogalom megismerhető.

---

4 A szerző, a megjelenítés elbeszélője „kivonja magát” a szövegből, hogy helyét egy másik alanynak, az „objektív személynek” adja át. Barthes szerint „a diskurzus szintjén az objektivitás – a megnyilatkozóra vonatkozó jelek teljes hiánya – olyan képzeletbeli projekcióként jelenik meg, amit e »referenciális illúzió« hív életre, minthogy a történész állítólagosan engedi a referenst, hogy az magáról beszéljen” (Barthes: 1981).

Elnevezés

„Mindegyik kontinens fogalmi konstrukció, de csak Európa esetében mondható el, hogy nem kívülállóknak figyelték meg és nevezték el először.”

(Encyclopedia Britannica 1985, 13: 648)

Az ószövetségben a „teremtés egy szóbeli aktus révén megy végbe, s Isten a dolgoknak, melyeket sorban megteremt, csak azáltal ad ontológiai státust, hogy megnevezi őket” (Eco 1998: 23). Így működik a regionális másságteremtés, vagy „képzeleti földrajz” (Said 2000) mechanizmusa is. A „nyugati kultúra” népei expanzív törekvéseinek egyik jellemvonása volt, hogy egy olyan erőteljes verbális hadviseléssel párosult, amely megpróbálta megszüntetni a helyi nyelvek azon jogát, hogy területeiket elnevezhessék. Egyfelől a fizikai birtokbavétel szimbolikus „meghosszabbításaként” működött ez a hadviselés azáltal, hogy a helyi elnevezéseket újakra cserélték, megsemmisítve azok kialakulásának történetét. Ugyanakkor az új nevek olyan új jelentéstartalmakat fűztek az elnevezettekhez, amelyek a névadó világot örökítik meg, világnézetét érvényesítik. „Az európaiak a meghódított világban mindenütt jeleket hagytak maguk után, hatalmukat az indián arcokra írták azzal, ahogy átváltoztatták a helyneveket” (Shohat és Stam 1994: 68). Casanova például oroszországi kirándulása során megvásárolt egy fiatal lányt, és e birtokbavétel első megnyilvánulásaként a Zaire nevet adta neki, amivel egyszerre törölte el a lány előéletét, és kapcsolta őt össze Voltaire regényhősével (Wolff 1994: 52). Kolumbusz, a felfedező a *Katolikus Királyoknak* címzett levelében, melyben beszámol a megtalált vidékekről, azt is megírja, hogyan adott új, spanyol vonatkozású neveket a szigeteknek – noha többnek is ismerte az ott élők által használt elnevezéseit: „Azt a szigetet, amelyiket elsőként találtam meg, a San Salvador (Watling-sziget) névvel illettem, hogy megemlékezzek Őkegyelmességéről, akinek mindent köszönhetünk; ugyanezt a szigetet az indiaiak Guanahaní-nak nevezik. Annak a szigetnek, amelyet másodikként találtam, a Santa María de Concepción nevet adtam, a harmadiknak a Fermandina nevet, a negyediknek Isabela, míg az ötödiknek a Juana nevet és így tovább, mindegyik új nevet kapott” (*Antología del Ensayo* 2000. 3. 30.).

Az újonnan megismert földrész „birtokbavételére” sokáig több megnevezés versengett: 'Új Világ', 'Indias', 'Indias Occidentales'... A nevek pluralitása 1507 körül ér véget, amikor egy német térképész, Martin Waldseemüller, aki nem tudott Kolumbusz utazásairól, viszont ismerte Amerigo Vespucci közkezen forgó leveleit, az Amerigo keresztnévet írta rá az akkor még alig ismert vidékre, mely többé-kevésbé Latin-Amerika területének felelt meg. A kontinens északi része feltérképezésének előrehaladtával folyamatosan tágult az 'Amerika' név jelentése is, miközben a spanyol nyelv ezt a kiterjesztést egészen a

18. századig nem fogadta el. Majd ismét összement a fogalom: ma az 'Amerika', 'amerikai' jelölők leginkább egy országra vonatkoznak. Hernandez Montoya venezuelai történész-író szerint: „Ami ma Latin-Amerika, azt az alapító atyák egyszerűen Amerikának nevezték. Kirekesztették az Egyesült Államokat... Majd James Monroe elnök »Amerika az amerikaiaknak« jelszava nyomán Amerika csak az Egyesült Államokat jelölte, ahogyan világszerte Amerika az Egyesült Államok szinonimája ma is”, és hozzáteszi: „mindkét fél részéről ostobaság 'Amerikát' és 'amerikai'-t úgy használni, hogy kirekesztjük a Rio Grandén innen vagy túl lakókat. Ilyen nem történik más kontinensen” (Hernandez Montoya 2000).

A Latin-Amerika szókapcsolatot először 1860 körül írták le, francia nyelven. Ettől az időponttól kezdve a területről való diskurzus alapelemévé válik a dichotomizáció. Valójában, mint minden szemantikai oppozíció, mely a valóság(ok) komplexitását egy fogalompárra szűkíti, a latin–angol Amerika-kettősség is durva leegyszerűsítés. A 'Latin-Amerika' kifejezés fő hiányossága, hogy úgy próbál egy *kulturális térséget* körvonalazni, hogy kizárja a tőle leválaszthatatlan indián és afrikai kultúrákat. Ugyanez a hibája a még felkínált 'Ibero' vagy 'Hispano America' kifejezéseknek.

A különböző névadási törekvések jól láthatóak az egyes enciklopédiák hasábjain, mintegy igazolva az ötszáz éves jubileumot ünneplő „Library of Congress” kiállítás címét: *1492: An Ongoing Voyage*. Bár a kifejezés a századfordulón már megjelenik angol, francia, portugál és spanyol enciklopédiák szövegeiben, önálló szócikként, azaz *kanonizált fogalomként* mégis csak 1960 után, és kizárólag angol és francia nyelvű enciklopédiákban tűnik fel. Ugyanebben az évtizedben a Latin-Amerika iránti érdeklődés egy összetett – az „area studies” logikájának megfelelő, a térség minden aspektusát átölelő – tudásrendszerré szerveződik. E rendszer logikája szerint a 'Latin American Studies' kategória az egyedüli legitim út bármely tudományterület Dél- vagy Közép-Amerikát érintő kérdésének megközelítéséhez⁵. Ugyanakkor a hangsúly ilyen áthelyezése Közép- és Dél-Amerikáról Latin-Amerikára nem jellemzi a portugál és spanyol nyelvű enciklopédiákat, azokban a Latin-Amerika fogalom továbbra is csak nyelvi kategóriaként szerepel.

---

5 A térség megjelenítésében 1960 körül bekövetkező törést több nyelven kívüli esemény is magyarázhatja: Castro 1959-es forradalma, vagy az 1962-es rakétaválság. Ez utóbbi olyan potenciális veszélyforrássá értékelte át a „kis sziget forradalmát” a hidegháborús kontextusban, amelyet az enciklopédiák oldalain egész Latin-Amerikára rávetítenek.

Kettős elutasítás: Latin-Amerika az angol és francia nyelvű enciklopédiák perspektívájából

Latin- és más Amerikák

Az angol és francia nyelvű enciklopédiákban Amerika erősen dichotomizált angol és latin Amerikákra bontva jelenik meg. A szócikkek egyrészt a két térfél közötti távolságot megnövelik és megszilárdítják, másrészt a térségeken belüli különbözőségeket tompítják, a konstruált kulturális tereket erősen homogenizálják.⁶ A valóság ilyen kettősségekre való redukciója a másiktól való elhatárolódás egyik leghatékonyabb megfogalmazása. „A szemantikai oppozíciós kategóriák áttekinthetővé és veszélyessé teszik a világot, használóját felmentik a töprengés és a felelősség alól” (Szabó 1998: 10). Minél több és súlyosabb dimenzió mentén sikerül a térségeket szembeállítani egymással, minél jobban össze lehet kötni ezeket, annál hatékonyabb az etnocentrikus vagy rasszista határvonal meghúzása.

A két Amerika diszjunkt halmazként való ábrázolása jelentkezik a tárgyszó-kötetekben az egyes fogalmak más szócikkekbeni előfordulását megmutató felsorolásokban. Megfigyelhető, hogy 'Latin-Amerika' rendelkezik a legtöbb csak megkülönböztető motívummal. Ilyen, csak Latin-Amerikát jellemző kifejezés a 'szocializmus', amely két enciklopédia kivételével az összesben megjelenik. Míg a 'szocializmus' fogalmát a hidegháborús kontextus teszi a 'veszély' szinonimájává az angol nyelvű enciklopédiákban, a 'terrorizmus' denotatív szinten is erősen negatív tartalmú szó. Azok a kifejezések, melyek demográfiai-szociológiai jellegűek, vagy a lakosságot általában írják le, ugyancsak több negatív asszociációt hívnak elő, mint a kontinens más részeire használt jellemzők. Néhány 'társadalmi' tárgyszó megjelenítése pedig a már említett veszélyérzetre apellál, mint például a *Britannica* esetében a 'népességrobbanás', a *Collier's* esetében a 'bevándorlás' és a 'menekült' fogalmai. A *Britannica*-ban szereplő 'szexuális magatartás'⁷, a *Larousse* sorozatában olvasható 'házasodás és válás', valamint az 1964-es *Universalis* esetén a 'családi kötelékek', 'faji keveredés' pedig e lakosságok lényegi viselkedési másságát kívánják megjeleníteni.

---

⁶ A dichotomizációról lásd Csepeli (1993).

⁷ A birtoklásba vett terület „erotizálása”, úgy tűnik, olyan motívumként használható, mely a birtoklási viszonyt tovább erősíti. Például Kolumbusz Amerikát egy női testhez hasonlítottta (Kolumbuszt idézi: Hernandez Montoya: *Latin America: An Impractical Handbook*).

A tárgyszóutalást lekövetve egyébként kiderül, hogy itt olyan sztereotípiáról van szó, mely Európa „latinjaira” szintén jellemző: „Néhány vidéken, például Európa déli részén és Latin-Amerikában a házasságon kívüli nemi élet általános elvárás a férjekkel szemben, és társadalmilag elfogadott, amennyiben a férj nem esik túlzásokba. Mindez persze nem találkozik a feleségek egyetértésével, de akik végül aztán a férfiasság megnyilvánulásaként könyvelik el e viselkedést” (*Britannica online* 2000. 04. 23.).

A dichotomizáció további megnyilvánulása a két térséget (Angol-, ill. Latin-Amerikát) definiáló mondatokban lelhető fel. A dichotomizációt erősítő, és az eltávolítást kifejező fontos motívum Latin-Amerika szembehelyezése Angol-Amerikával⁸ valamely dimenzió mentén, alapvetően szemantikai oppozíciók használatával⁹. A *Britannica* 1960-as kiadásában az elkülönítés így jelenik meg: „A rendszer egy ún. Angol-, valamint Spanyol- vagy Latin-Amerikára osztható. Az előbbihez tartozik az Egyesült Államok és Kanada. Az utóbbit Spanyolország és Portugália gyarmati birodalmából létrejött államok alkotják. Az Egyesült Államok, valamint Kanada államai nem trópusiak, így megfelelnek az indiánokkal nem keveredett európai fajok fejlődésének, és egyben régóta örökösei a sikeres önkormányzás képességének. Amerika spanyol és portugál államai a leginkább trópusiak, így az ottani élet kevésbé felel meg a fehér faj egészségének. Lakosságuk fehér, indián és kevert csoportokból áll össze, mely utóbbi kettő néha szelíd és szorgalmas, néha szinte vad. Nem örökölték önkormányzási mechanizmusokat”¹⁰ (*Britannica* 1960: 42).

Az idézetben használt ellentétpárok – trópusi vs. nem trópusi klíma; spanyol-portugál vs. angol nyelv; vérkeveredés vs. nem keveredés – a leggyakrabban megjelenített motívumok. A nyelvi háttér egyik alapvető igazolása Ameri-

---

8 Az 1960-ig kiadott enciklopédiák párhuzamosan kezelik a 'latin' és az 'anglo' Amerika szókapcsolatokat: egyik se kerül régióként tárgyalásra, csupán jelzős szerkezetként. Előfordulásuk kontextusa jellemzően az 'Amerika' szócikk. Ezzel szemben míg 1960 után a 'Latin-Amerika' szókapcsolatot „felemelik” a négy földrajzi jellegűbb (Amerika, Észak-, Közép-, Dél-Amerika) kategória szintjére, Anglo-Amerika megjelenítése nem változik. Ez a meglepő szétcsúsztatása a Latin- és az Anglo-Amerika kategóriáknak az angol enciklopédiákban azért fontos, mert a viszonyítások megváltoztatásával átértelmezi a 'Latin-Amerika' kifejezést. Eddig látszatra egy kulturális kategóriaként szerepelt, hiszen az Anglo-Amerikával volt szembehelyezve, szócikké kerekedése után viszont már az Észak-Amerika átveszi az ellentett pozícióját, ezáltal földrajzi kategóriaként is használja a „latin régiót”, erősíti egység jellegét.

9 Az ilyen ellentétpárokat Varda Langholz Leymore három kategóriára bontja: *a*) Bináris oppozíciók: a logikai értelmeléssel megegyezően, pl. hímnem-nőnem. *b*) Oppozíciók, melyek egy adott dimenzió mentén elhelyezhető értékek, pl. jó-rossz; ezeket „analóg oppozíciónak” vagy „antonímának” nevezi. *c*) Oppozíciók, melyek kölcsönösen kizárják egymást mint *a*)-ban, és nem fokozatosak, mint *b*)-ben, de nem alkotnak olyan zárt rendszert, mint *a*)-ban és *b*)-ben, pl. nap-hold.

10 „...That system is divided into what are sometimes called an Anglo America and a Hispanic, or Latin Amerika. On the one hand are the United States and Canada. On the other are all the states formed out of the colonial empires of Spain and Portugal. The states of the American Union, as also Canada, are nontropical, adapted to the development of European races, not mixed with Indian blood, and possessed by long inheritance of the machinery needed for the successful conduct of self-government. The Spanish and Portuguese states of America are largely tropical, and therefore less adapted to the health of a white race. Their population is divided between a white, an Indian and a coloured portion, the latter two sometimes docile and industrious, sometimes almost savage. They inherited no machinery of self-government” (Chandler 2000. 04. 10.).

ka két részre bontásának, így az olyan részletek, mint Kanada francia ajkú része, vagy az indián és mesztic nyelvek elterjedtsége, valamint a spanyol és a portugál nyelvek különbözősége, ritkán kerülnek említésre.

A buja trópusi természet képzete az egyik legerősebb sztereotípiája a térségnek, noha sok olyan régió van még Közép-Amerikán belül is, amely erőteljesen elüt a trópusi díszletektől. A képzettársítás ragadósága valószínűleg azzal magyarázható, hogy a trópusi egzotikum asszociációs mezője jól használható az európai vagy észak-amerikai területekkel szembeni ellentét létrehozására. A kulturális minták visszavezetése természeti adottságokra a *Britannica* 1960-as kiadásában egyfajta biológiai determinizmussal párosul. A „trópusi-nem trópusi” szemantikai oppozíciós kategóriát úgy terheli értékekkel, hogy a „fehér faj egészségéhez” viszonyítja, annak megfeleléséhez méri. A „trópusi” kategória így a latin-amerikai valóság és a fejletlenség egy magyarázó tényezőjévé válik. Ez az érvelés egyébként szintén megjelenik Humboldt és Bonpland idézett útleírásában: „az ember és az ő művei szinte eltűnnek a vad és hatalmas természet ölelésében”¹¹ (Humboldt és Bonpland 1816: 17).

A fajkeveredés

A szexualitás témaköre szintén különleges szereppel bír a másságépítésben, ugyanis a negatívként megjelenített népcsoportok egy igen bűnös tevékenységet folytatnak: „keverednek” egymással. A szexuális tevékenység és annak káros következményei egy biológiai jellegű fogalom, a „faj” szempontjából jelennek meg. A kultúrák ilyen biológiaiává való redukálása, a „naturalizálás” a kolonialista diskurzust elemzők szerint visszatérő mechanizmusa a másság, az alárendeltség megjelenítésének (Shohat és Stam 1994: 138).

A „faji keveredés” Latin-Amerika meghatározó jegye. Míg a francia enciklopédiákban a faji keveredés pozitív hangsúlyt kap az őslakosok szinte totális kiirtásához képest, az angol nyelvű enciklopédiák ilyen összehasonlítást nem végeznek. Bryce nagykövet fentebb már idézett „rasszista szövegében” a „fajok” közötti keveredés úgy jelenik meg, mint problémák potenciális eredete¹². A *Britannica* 1960-as kiadásában a szövegkörnyezet hasonló értelmezést ad e jelenségnek, amikor szembehelyezi Angol- és Latin-Amerikát (1960: 749), és az ’indián vérrrel nem keveredő európai fajok’ kifejezést a pozitív megjelenítésű Angol-Amerikához köti. A faji keveredés alapvetően a spanyolok vagy portugálok *jellemvonása*. Az indiánok, feketék csak a keveredés tárgyai, elszenve-

---

11 „...l’homme et ses productions disparaissent, pour ainsi dire, au milieu d’une nature sauvage et gigantesque.”

12 „...the intermixture of races which is now going on in South America suggests physiological and ethnological problems of high interest.”

dői, mintegy passzív elviselői az ibérek eme hajlandóságának: „Nagyon hamar gyakorivá vált a vérkeveredés, mivel az indián és néger nők készségesen elfogadták a fehérek közeledését, másfelől a különböző fajúakkal való nemi közösülés a portugál gyarmatosítók egyik jellemvonása volt” (*Britannica* 1968: 756)¹³. Vagy az 1983-as kiadásból: „A fehér nők hiánya, a puritanizmus által nem kötött portugálok hozzáállása, valamint a nagy ültetvényesek despotikus hatalma az indián és fekete rabszolgánők felett mind a vérkeveredéshez vezetett” (1983: 827).¹⁴ A 2000. évi *online Britannica* szövegei is a régi sémák szerint épülnek újjá. Így például az ibéerekről szóló fejezetben a ’faji keveredés’ ismét az ibériai társadalmak egy jellegzetes vonásából vezethető le: „a házasságon kívüliekkel való bánásmód ibériai mintái nem változtak, így lehetővé tették a társadalmi és kulturális kontaktus és keveredés gyakoriságát” (2000. 4. 19.)¹⁵ E téren az ibériaiak „eltérnek az észak-európai társadalmaktól, és e szokásuknak nagy hatása lesz az indiánokkal létrehozandó kapcsolatokban” (2000. 4. 19.).

A vérkeveredés témaköre tehát nem csupán olyan eszköz, amely az általánosított Latin-Amerikát egy alapvetően más, idegen, helyenként veszélyes entitásként konstruálja meg, hanem a gyarmatosító társadalmakat is elítéli. A szexualitáshoz való viszonyulás ábrázolása egyszerre bizonyítja Latin-Amerika és az Ibériai-félsziget népeinek morális alsóbbrendűségét.¹⁶ Valóban, az angol és francia nyelvű enciklopédiák Latin-Amerika-reprezentációjának második alapvető motívuma a megjelenítés kétlépcsősége. A tanulmány elején idézett Dumas-mondás tanúsága szerint egy Amerikán belüli határvonalra egy Európán belüli megosztás is rávetül.

A reprezentáció kettősége mutatkozik meg a gyarmatosítás folyamata és a helyi kultúrákhoz való viszony leírásában, amely témakörök elhallgatása Angol-Amerika esetében nem indokolható. Míg az észak-amerikai bevándorlók által elkövetett atrocitásokról nem esik szó, a spanyol és portugál gyarmatosítást leíró, ún. ’fekete legenda’ már a századfordulón kiadott enciklopédiák óta alapvető szereppel bír a térség definiálásában. Míg Latin-Amerika születését a gyarmati történelemből vezetik le: „Latin-Amerika az indián és ibériai világok ütközéséből születik; félvérnek születik a 300 esztendőn át tartó gyarmati történelem

---

13 „A large group of mixed bloods appeared very early, for Indian and Negro women readily accepted the whites, and miscegenation was a characteristic of the Portuguese colonist.”

14 „The scarcity of white women, the freedom of the Portuguese from puritanical attitudes, and the despotic power of great planters over Indian and black slave women, all gave impetus to miscegenation.”

15 „...the Iberian patterns of treatment of those involved in the informal unions remained much the same, allowing for a vast amount of social and cultural contact and mixture.”

16 Hasonló azonosítás a tárgyszavak szintjén is tetten érhető volt, ahol mindkét régióhoz kapcsolódott egy kifejezés, pl. a ’szexuális magatartás’.

alatt, amely tovább terheli a jelent” (*Larousse* 1971: 579).¹⁷ Angol-Amerikát az angol nyelv és az észak-európai szokások jellemzik. A gyarmatosítás témakörének leírásában a latin-amerikai térség passzív elszenvetője a történelemnek.

A gyarmati múlt vállalásának és elfelejtésének dichotómiáján túl magának a gyarmatosítás folyamatának a reprezentációja is elutasító. A spanyol és portugál felfedezésekről szóló elbeszélések ugyanis rendszerint nem „tiszták”: vagy a főhős sorsa fordul rosszra (pl. Kolumbusz „láncra verve” tér vissza Spanyolországba, Bolívar tüdőgyulladásban száműzetik), vagy cselekedetei nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, illetve eszközként kriminalizálják őket (pl. Izabella királynő kapcsán: „az utazás finanszírozása zavaros”). A *Britannica* 1960-as kiadása a spanyolok „szörnyűséges korlátoltságáról” („monstruous fatuity” – 1960: 748) beszél, a spanyolok fő indítéka „mindig az arany” (1960: 746)¹⁸, a függetlenedési kísérleteket „tömeggyilkosság és mészárlás jellemzi” (1968: 756)¹⁹, vezetőiket „barbár módon kivégzik” (uo.)²⁰. Bár a spanyolok tevékenységét leginkább erőszakosként jelenítik meg, ennek ellenére az 1968-as, 1983-as enciklopédiák egyfajta kudarcot vallott „civilizációs küldetést” tesztálnak rájuk, pontosabban egyházi képviselőikre. Ezt tűnnek alátámasztani az olyan megnyilatkozások, mint: „A missziók stabilizálták a határokat, előkészítették azokat a további európai előrenyomulásnak, de *nem sikerült civilizálniuk az indiánokat*” (1968: 749)²¹. Vagy mint: „a missziók megszűnése után sok indián *visszaesett a barbarizmusba*” (1968: 752)²². Hasonló „civilizációs küldetés” a 2000-es on-line-példányban is megjelenik: „a szerzetesek, akik komoly munkába kezdtek az indiánokkal” (2000. 4. 19.), de az indiánok barbárságára, civilizálatlanságára való hivatkozás helyébe új cél lép: az indiánok megmentése az őket kizsákmányoló spanyol intézményi struktúráktól.

Az indián- és fekete-afrikai kulturális-társadalmi örökség témaköre, mely beépül a térség problematikusságának magyarázatába, szintén csak Latin-Amerika kapcsán kerül tárgyalásra. A tárgyalási mód pedig szintén a kettős alárendelődést mutatja. Indiánok és afrikaiak alapvetően egy módon mutatkoznak meg a szövegben: a spanyolokhoz, ill. portugálokhoz való viszonyulásuk kapcsán; nincs más szerepük, mint „a vidám együttműködés az európai akarattal” (Shohat és Stam 1994: 63). Erre példa az 1968-as kötetből Montezuma azték uralkodó leírása, aki „babonás áhítattal” viszonyult Cortéshez. Vagy az általa-

---

17 „L’Amérique Latine naît du choc entre les mondes indiens et des mondes ibériques, elle naît, métisse, au cours d’une longue histoire coloniale qui dure 350 ans, et qui n’a pas fini de peser sur le présent.”

18 „... the main object of the Spanish was always gold.”

19 „... marked by massacre and butchery.”

20 „... principals barbarously executed.”

21 „The missions stabilized the frontiers and prepared the way for further European advance, but failed to civilize the Indians.”

22 „Many Indians reverted to barbarism when the missions were disabled.”

ban az indiánokra vonatkozó megjegyzés, hogy „az indiánok nagy lelkesedéssel fogadták a keresztelest. Néhányan történetesen többször is megkeresztelkedtek, annyira el voltak ragadtatva a rítusoktól és az emléktárgyaktól, melyeket a szerzetesektől kaptak” (*Britannica* 1968: 752).²³

Ibéro-Amerika

A spanyol és portugál enciklopédiák perspektívája

„És a spanyol idealizmust a fajok abszolút egyenlősége tetézte.”

(Diccionario Espasa Calpe 1957, 1978, 1984: 3/8)

A spanyol és portugál nyelvű enciklopédiákban fellelhető reprezentáció az angolszász és francia bemutatásra válaszol. Egyrészt átértékeli a negatív színben feltüntetett hódítást és az elítélt gyarmatosító népeket. Másrészt nem dichotomizálja az amerikai kontinenst, az Amerikára vonatkozó tudást nem bontja Latin- és Angol-Amerikára, nem kanonizálja a Latin-Amerika szókapcsolatot. Mind a *Grande Enciclopedia Portuguesa e Brasileira*, mind az *Espasa* kötetek '57-es, '78-as és '83-as kiadása pusztán nyelvi kategóriaként kezeli, és rámutat e kategória hibájára: „Ez a kifejezés mind tágabb értelmezésében, amely magába foglalja az összes amerikai államot, ahol latin eredetű nyelvet beszélnek, és amelyek kultúrája azonos alapokra vezethető vissza, mind szűkebb értelmezésében, mely Dél-Amerikát jelöli, pontatlan. Mert Spanyolország, Portugália és Franciaország mind részt vettek Amerika gyarmatosításában, Románia sosem vett részt benne, és Olaszország is csak igen későn, a bevándorlás idején jelent meg. Másrészt a francia nyelv Kanadában nem az egyedüli hivatalos nyelv, hanem az angollal együtt az. Az olasz nyelv pedig még ilyen státussal sem rendelkezik egész Amerikában. Ebből adódóan megfelelőbbnek tűnik az Ibero-Amerika vagy Hispán-Amerika kifejezés használata” (*Diccionario Enciclopédico Espasa Calpe* 1978, 1984). Az *Espasa* kötetekkel szemben a portugál magyarázat az Ibér-Amerika kifejezést is elutasítja: „Latin-Amerika a még kevésbé használt Ibero-Amerika kifejezés német térképészek általi megnevezése” (*Grande Enciclopedia Portuguesa e Brasileira* 1960).

Sőt a spanyol enciklopédiák nemcsak a Latin-Amerika kifejezést nem kanonizálják, hanem a helyette javasolt Ibér-Amerika, ill. Spanyol-Amerika kifejezéseket sem külön cikkben bontják ki. Továbbá a spanyol és portugál enciklo-

---

23 „Indians accepted baptism with great zeal. Some, in fact, were baptized several times, being quite carried away by the rites as well as the tokens given them by the fathers.”

pédiák 'Amerika' cikkén belül sem találunk olyan mondatokat, mint az angol nyelvű enciklopédiákban, amelyek expliciten összehasonlítják Angol-Amerikát latin párjával. Az ibériai enciklopédiák elismerik a „két Amerika” közötti különbségek létét, de elutasítják, hogy az ő hatásukra éleződjenek ki ezen eltérések, tehát kivonják a portugál ill. a spanyol népeket az angol és francia enciklopédiákból ismert kettős reprezentációból. A portugál enciklopédia nem egységes térségekről beszél, hanem hatásokról, és ezek hangsúlyozását írók és nemzetközi konferenciák működésének könyveli el: „Észre kell vegyünk, hogy Amerikán belül is nagy politikai különbségeket mutat az észak-amerikai országcsoporthoz, amely erőteljes angolszász befolyás alatt áll, és a dél-amerikai csoport, melyet latin hatások értek. Ezek a különbségek megerősödtek és tovább fejlődtek az utolsó fél évszázad alatt, és ez részben olyan íróknak köszönhető, mint Alvarez, Urrutia, Stimson, Hughes, Scott (stb.), részben pedig az ún. amerikai nemzetközi konferenciák hatásának tudható be” (*Grande Enciclopedia Portuguesa e Brasileira* 1960).

A dichotomizáció elutasításán túlmenően ez a típusú reprezentáció megpróbálja egész Amerikát egységesen feltüntetni, mégpedig pozitív színben. Az *Espasa* kötetekben az egész Amerikát homogenizálva írnak az amerikai államok alkotmányosságáról: „Minden amerikai állam kormányzásában fontos szerepet kap az alkotmány, kivéve Kanadát, amely a Brit Nemzetközösség tagja” (*Diccionario Enciclopédico Espasa Calpe* 1978, 1984). Amikor területi-politikai megosztásról írnak, a kontinenst független államokra és más nemzetektől függő államokra bontják. A két Amerikát elkülönítő megjelenítés átadja helyét egy idealizált visszatekintő megjelenítésnek, mely a teljes Amerikára vonatkozik.

Ugyanakkor az Amerikáról szóló leírásokban megtalálhatóak a gyarmatosítást igazoló olyan civilizációs diskurzus elemei, melyek a fenti angolszász–francia reprezentációktól küszködve idealizálják a gyarmatosítókat és visszautasítják a fekete legendát: a brutális spanyol gyarmatosítás vádjait. A „Vádat Spanyolország ellen” c. alfejezetben olvasható, hogy: „A rejtélyes és csodálatos kontinensre bocsátották harcosaik bátorságát, hódítóik kitartását, papjaik hitét, tudosaik bölcsességét... és mindezt a lehető legemberibben, a legőszintebben anyáskodóan, amit csak el lehet képzelni”²⁴ (*Diccionario Básico Espasa Calpe* 1957, 1978, 1984).

„Nem kétséges, hogy a felfedezéseken részt vevők Andalúzia, Extremadura, Castilla és Cantábrico legjobbjai közül kerültek ki” (uo.)²⁵.

---

24 „...volcando sobre el continente enigmático y magnífico el valor de sus guerreros, el ardor de sus exploradores, la fé de sus sacerdotes, el preceptismo de sus sabios, la labor de sus menestrales...todo ello de la manera más humanitaria y verdaderamente maternal que haya podido imaginarse.”

25 „Es indudable que las expediciones se formaban con la flor de las gentes de Andalucía, Extremadura, Castilla y del Cantábrico.”

Mindeközben a gyarmatosítók és gyarmatosítottak kapcsolata is erősen idealizált, például az indiánok szabadságáról vagy a fekete rabszolgák alkalmazásának elutasításáról szóló leírásokban: „A királynő az indiánokat éppoly szabadnak nyilvánította, mint a spanyolokat, és nem lehetett semmilyen ingyen munkára kötelezni őket” (uo.)²⁶. „Miután biztosították az indiánok szabadságát és egyenlőségét, civilizálni kellett őket” (uo.)²⁷

A civilizációs küldetés védekező igazolásában a spanyol enciklopédiák még az angol és francia enciklopédiáknál is durvábban utasítják el az őslakos csoportokat: „a rabszolgaság, a poligámia, a vérfertőző egyesülés, a szodomia mind nagyon mélyen gyökerező szenvedélyeik voltak, amiből következethetünk erkölcsi szintjükre” (uo.)²⁸

Az *Espasa* kiadások az angol és francia enciklopédiákban említett vérkeveredés témakörét is megjelenítik, mint a vegyes házasság mintáját, mely furcsamód kifejezetten a spanyol társadalom erényét mutatja, hiszen az indiánok „nagyon visszataszítónak tartották, hogy a fehérekkel éljenek és átvegyék társas érintkezésre vonatkozó szokásaikat” (uo.)²⁹. Mindazonáltal a spanyolok idealizmusának és más fajokkal szembeni abszolút toleranciájuknak köszönhetően³⁰ „már 1503-ban kezdeményezték, hogy néhány keresztény férfi indián nőt vegyen el, és hogy keresztény nők indián férjhez menjenek” (uo.)³¹. Az enciklopédia szerint 1514-ben már törvényesen tiltották a vegyes házasságok akadályozását. E furcsa csavar ismételten az alárendelt reprezentációs stratégia eredménye, miután az angol és holland gyarmatosításoktól való különbözőséget tükrözi: „Az, hogy a spanyol területeken az indiánt nem tekintették rabszolgának, és, hogy a feleség nélkül érkező spanyol férfiak – szemben a hollandokkal, angolokkal és észak-amerikaiakkal – félvér gyermekeiket törvényesnek tekintették, a katolikus és protestáns vallás különbségeivel magyarázható” (uo.)³²

---

26 „La reina declaró que los indios era tan libres como los castellanos, y que no podían exigirles servicio alguno gratuito o forzoso.”

27 „Así, proclamandio la libertad y la igualdad de los indios, era preciso civilizarlos”.

28 „La esclavitud, la poligamia, las uniones incestuosas, la sodomía, eran vicios en ellos muy arraigadísimos, que dan idea de su nivel moral.”

29 „Manifestaban una gran repugnancia a convivir con los blancos y adquirir sus hábitos de sociabilidad.”

30 „És a spanyol idealizmust a fajok abszolút egyenlősége tetézte.”

31 „Por el contrario, ya en 1503 se recomendó que algunos cristianos se casen con algunas mujeres indias y las mujeres cristianas con algunos indios.”

32 „El hecho de que el indio no fuese en las posesiones españolas considerado como esclavo, y que los españoles al llegar a ello sin mujeres considerasen como legítimos a sus hijos mestizos, al contrario de lo que hicieron los holandeses, ingleses y yanquis, se debe a la diferencia que existe entre el catolicismo y el protestantismo.”

Befejezés

Az elemzés alá vett enciklopédiák két releváns Latin-Amerika-reprezentációt használnak. A francia és angol enciklopédiákban az 1960-as évtized után fellobban az érdeklődés Latin-Amerika iránt: külön tétellé válik. Megkezdődik az amerikai kontinens dichotomizációja, mely megfigyelhető a tárgyszókötetek felsorolásaiban, valamint a térséget definiáló szövegrészekben. A dichotomizációt segíti a szemantikai oppozíciók használata. A szemantikai oppozíciók témái folyamatosan fenntartanak olyan motívumokat, melyeket a 18. század korai utazói jegyeztek le először, mint például a vérkeveredés és az elmaradottság összekapcsolása. Az angol és francia enciklopédiák Latin-Amerika-reprezentációinak másik fő vonása a reprezentáció kétlépcsősége: Latin-Amerika elutasítását igazolja egy Európán belüli elutasítás is.

Az ibériai enciklopédiák nem alkalmaznak Latin-Amerikára mint egységre rávetülő másságteremtő, elutasító, kategorizáló beszédmódot. Nem dichotomizálják Amerikát, nem kanonizálják se a 'Latin-Amerika', se az 'Ibér-Amerika' kifejezéseket. A spanyol és portugál enciklopédiákban fellelhető reprezentációk válaszolnak az angol és francia bemutatások elemeire: elutasítják az amerikai kontinens dichotomizációját, a Latin-Amerika kifejezés használatát, és legfőképp azt a szerepet, amit az angol és francia enciklopédiák a spanyol, ill. portugál népekre osztottak a Latin-Amerika-kép felépítésében. Az ellen-reprezentáció kialakításának fő pillére egy olyan kolonialista diskurzus, mely az őslakos társadalmakat lealacsonyítja, miközben hangsúlyozza a hódítók civilizációs küldetését. A latin gyarmatosítás erőteljesen negatív megjelenítése egy idealizált, Amerika egészére vonatkozó hódításnak adja át helyét, mintegy folytatva az Amerika „birtoklásáért” folytatott reprezentációs vetélkedést. E vetélkedés és önismerés szinte minden területen megjelenik, és csak egy dologban figyelhető meg egyetértés: a „bennszülött” indiánok elutasításában.

Hivatkozott irodalom

Barthes, Roland (1981): *The Discourse of History*. <http://www.clas.ufl.edu/users/pcraddoc/barthes.htm>

Bryce, James (1912): *South America: Observations and Impressions*. London–New York: Macmillan and Co. Ltd.

Chandler, Daniel (2000): *Semiotics for Beginners* [WWW-document]. URL <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>.

Csepeli György (1993): Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In *Kisebbségek a tömegtájékoztatásban*. Csurdi Sándor (szerk.). Budapest: Régió.

Eco Umberto (1998): *A tökéletes nyelv keresése*. Gál Judit (ford.). Budapest: Atlantisz.

- García Márquez, Gabriel (1981): *Fantasia y creación artística en América Latina y el Caribe*. The United Nations University.
- Hernandez Montoya, Roberto (2000): *Latin America: An Impractical Handbook*. <http://www.analitica.com/bitbliblioteca/roberto/handbook.asp#WhatsInAName>. 04.
- Humboldt, A. és A. Bonpland (1816): *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent*. Párizs: Librairie grecque-latine-allemande.
- Kolumbusz Kristóf: „La Carta de Colón anunciando el descubrimiento.” In *Antología del Ensayo* <http://ensayo.rom.uga.edu/antologia/XV/colon/>. 2000. 03. 30.
- Pastor Bodmer, Beatriz (1992): *The Armature of Conquest – Spanish Accounts of the Discovery of America, 1492–1589*. Stanford: Stanford University Press.
- Said, E. (2000): *Orientalismus*. Péri Benedek (ford.). Budapest: Európa.
- Shohat, Ella és Robert Stam (1994): *Unthinking Eurocentrism, Multiculturalism and the Media*. London–New York: Routledge.
- Szabó Márton (1998): *Az ellenség neve*. In *Az ellenség neve*. Budapest: Józsoveg.
- Wolff, L. (1994): *Inventing Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press.
- A Library of Congress internetes kiállítása: *1492: An ongoing voyage*. <http://metalab.unc.edu/expo/1492.exhibit/d-Inventing.Amer/inventing.amer.html>.

Melléklet. Felhasznált enciklopédiák

- Encyclopaedia Britannica (1960). Chicago–London–Toronto: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Encyclopaedia Britannica (1968). Chicago–London–Toronto: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Encyclopaedia Britannica “ready reference” (1985). Chicago–London–Toronto: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Encyclopaedia Britannica “In depth” (1985). Chicago–London–Toronto: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Encyclopaedia Britannica Online (2000. 4. 1–31.). Encyclopaedia Britannica, Inc. www.members.eb.com/bol/topic?artcl=108632&seq_nbr=3&page=n&pm=1
- Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse (1982). Párizs: Librairie Larousse.
- La Grande Encyclopédie – Inventaire raisonné (1860–1890). Párizs: Lamirault et Cie.
- Grand Dictionnaire Universel du XIX siècle (1890). Párizs: Administration du Grand Dict. Univ.
- Diccionario Enciclopédico Abreviado (1957). Madrid: Espasa-Calpe S. A.
- Diccionario Enciclopédico Espasa (1978). Madrid: Espasa-Calpe S. A.
- Diccionario Básico Espasa (1984). Madrid: Espasa-Calpe S. A.
- Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira (1960). Lisszabon: Rio de Janeiro, Editorial Enciclopedia.